

ספר חפץ חיים

והוא חיבור מיוסד על הלכות לשון הרע ורכילות

מאת רבן של ישראל

רבי ישראל מאיר ב"ר אריה זאב הכהן זצ"ל מראדין

הוגה בדקדוק רב על פי הספרים שנדפסו על ידי רבינו המחבר
וכן תוקנו והושלמו בו הציונים לספרי חז"ל והראשונים

ועליו יחנו חידושי ושיעורי מורנו

הג"ר הלל זקס זצ"ל

ראש ישיבת כנסת הגדולה מודיעין עילית

בהג"ר מנחם מענדיל יוסף זצ"ל חתן המחבר

אשר כתבתי וערכתי בדיבוק חברים

צעיר בניו מנחם מענדיל יוסף

בעזרת ה' יתברך וברוב רחמי וחסדיו

ובשם מענה לשון נקדאו

שנת השם גבולך שלום לפ"ק

כאן מודיעין עילית

חפץ חיים

כל הזכויות שמורות

למנחם זקס

קצות החושן 13 מודיעין עילית

MMyzaks@GMAIL.COM

058-7742194

עיצוב ועימוד:

ח. ולדנברג - חיטובים

9761979@GMAIL.COM

כריכה ושערים:

9741906@GMAIL.COM

תוכן העניינים

11	פתח דבר
15	הקדמה לספר מענה לשון

חפץ חיים

ג	הסכמות
ט	הקדמה

פתיחה להלכות איסורי לשון הרע ורכילות

כא	לאוין
פ	עשין
קלא	ארורין

הלכות איסורי לשון הרע

קמא	כלל א
קסב	כלל ב
ריד	כלל ג
רמא	כלל ד
רפד	כלל ה
רחצ	כלל ו
שמא	כלל ז
שעג	כלל ח
שצא	כלל ט
תא	כלל י

הלכות איסורי רכילות

תלא	כלל א
תמב	כלל ב
תמר	כלל ג
תמח	כלל ד
תנא	כלל ה
תנה	כלל ו
תסב	כלל ז

כלל ח	תסה
כלל ט	תסז
כלל ט - ציורים	תפו
תשובת חוות יאיר	תצה
תשובת מהרי"ק	תצח
עליות רבינו יונה	תקג

מילואים לספר מענה לשון

בענין אינו עושה מעשה עמך	תקז
שערי תשובה לרבינו יונה • שער ג, כת מספרי לשון הרע	תקיג

חידושי רבינו מכתב ידו

בענין קבלת לה"ר, ודברים הניכרים	תקלא
בענין לא תשא שמע שוא	תקלה
במצות בצדק תשפט באיסור לשה"ר	תקמב
בענין לאו שבכללות	תקמד
בעניני חזקה	תקמז

מפתחות לספר מענה לשון	תקמט
-----------------------	------

הקדמה לספר מענה לשון

לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם, מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה, סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו (תהלים לד יג-טז). קודם חטאו של אדה"ר נאמר (בראשית ב טו) ויניחוהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, ופירשו חז"ל (זהר בראשית כז א) לעבדה בפקודין דעשה ולשמרה בפקודין דל"ת. דהיינו שהעשין קדמו ללאוין. אמנם לאחר החטא נשתנה סדר העבודה, ואז נאמר סור מרע ועשה טוב, קודם הלאוין ואח"כ העשין (מאמר הגאולה עמ' קעב-ג). והוא משום שאחר שנתערב הרע באדם, אי אפשר לו לבוא בשערי העבודה, כל זמן שלא טיהר את עצמו את כליו ואת דרכיו. וא"א לקרב את הקודש כל זמן שהוא עדין מלוכלך בעוונות, שתערובת הרע פוגמת עבודתו. וזה הסדר אשר קבע המסילת ישרים, זהירות וזריזות.

אמנם קודם החטא שהרע עדין לא נתערב בבריאה, והיה מחוץ לאדם, לא היה זקוק לסור מרע כלל, ותחילת עבודתו היתה בעשה טוב. וענין הלשמרה שנצטוו בה הוא, שלאחר העבודה בקיום העשין נועדה לו עבודה נוספת של שמירה, שהיא עבודת הלאוין, לשים שמירה סביב למדריגות העבודה אשר השיג מקודם לכן. כי שום מדריגה אינה מושגת באמת, כל זמן שאינה מוגדרת בסדרי שמירה נאותים. וזו היא מדריגת יראת חטא שנזכרה בסוף המס"י, שאינה יראת העונש הנזכרת בזהירות, שזו ראויה לנשים וע"ה (מס"י עמ' קיא), וזו עומדת ברום מעלות העבודה, שרק מבחר מין האנושי השיגה בשלימות (דרך ה' ח"ד פ"ד א), שעל זה אמרו (ברכות לג ב; מגילה כה א) שלגבי משה יראה מילתא זוטרתא היא. (וכלל ישראל השיגה במעמד הר סיני באמרם נעשה ונשמע, נעשה היא עבודת העשין, ונשמע היא עבודת הלאוין (מאמר הגאולה שם)).

מדברי חז"ל נראה (ב"ר כ א; תנחומא שמות כג), שהשורש של חטא הנחש, מה שגרם לחטאו של אדה"ר ולקלקולו של עולם, היה בלשה"ר. עוד אמרו חז"ל (תענית ח א; ערכין טו ב), שלעתיד מתקבצות כל החיות אצל הנחש ואומרות לו מה הנאה יש לך בנשיכתך, אמר להם מה יתרון לבעל הלשון (עיי"ש ברש"י). וביאור הדברים, כי הנה אנו אומרים אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. שהוא ית' שהוא אחד, אינו משרה שכינתו אלא במקום שיש בו אחדות (ריש מאמר החכמה; קל"ח פ"ח פנ"ב). וכל תענוגן של נשמות לנצחיות הוא ליאור באור יחודו ית', שהוא ית' ישרה שכינתו עליהם, וימצאו דבקים בו ומתענגים בטובו לנצח נצחים. אמנם הרע כל ענינו הוא הפירוד וחוסר הקשר, כמו שכתוב (תהלים צב י) יתפרדו כל פועלי און (עיי' ספר הליקוטים עמ' קמב). והדברים נבחנו גם במין האנושי, שאלו שמעותדים

לטובה הנצחית נאמר בהם נפש, שעל אף כל חלוקתם לשבטים ולמשפחות עדין נפש אחת הם, ואילו הגוים אשר אורו ית' אינו שורה עליהם, נאמר בהם נפשות (ויק"ר ד ו; רש"י בראשית מו כו). ועל כן עיקר תאוות הס"א הוא ללה"ר, כי אין לך דבר אשר גורם את הפירוד יותר ממנו. וזה מה שגרם את סילוק השכינה מישראל בבית שני (יומא ט ב).

ואם כן הדבר הוא פשוט שלא יתכן לאדם להשיג שום מדריגה, אפילו לא בסור מרע, כל זמן שקלקול זה נמצא בו. משום שעדין הוא דבק בשורש הרע, וכל כולו מחזק את הצד שכנגד הקדושה. וכמו שאמרו חז"ל במדרשם (זהר פקודי רסד ב), תחות אל"ן אית רוחא חדא דקיימא על כל אינון מארי דלישנא בישא דכד מתערי בני נשא בלישנא בישא וכו', תא חזי אף על גב דזמנא קביעא איהו לכל חווין דעלמא לאתפשטא משכא דלהון, לא מתפשטי אלא בזמנא דמתערי בלישנא בישא לתתא וכו'. ומטעם זה חז"ל כל כך הפליגו בחומרת עוון זה, שהוא מגדיל עוונות עד לשמים, וכאילו כופר בעיקר, ושהוא שקול כנגד ג' עוונות (ערכין טו ב), משום שהוא מקלקל בזה את כל עצם מציאותו, עד שכמעט ואין שום ערך למעשיו. והוא כעובד עבודה זרה ממש, שהוא מעמיד עצמו תחת רשות הזרה, וכל מעשיו עולים לחיזוק הצד שכנגד הקדושה, רח"ל.

הוא מה שאמר דוד המלך בתהילותיו, לכו בנים שמעו לי, וזו פנייה של אב לבניו, שמתוך אהבתו הוא מבקש מהם שמעו לי, יראת ה' אלמדכם. ואם אמר אלמדכם, אינו מדבר ביראת העונש שבזהירות, אלא ביראת חטא העומדת ברום המדריגות, שהיא היא הצריכה לימוד, כמו שהאריך המס"י בהקדמתו. ואמר המשוור, שעתה לאחר חטאו של אדה"ר, שהיראה כבר אינה מושגת בקל, אי אפשר לזכות לה, ואפילו לא לאיזו מדריגה ממנה, כי אם בהקדמת סור מרע ועשה טוב. אמנם אין די בזה, וקודם לסור מרע יש הקדמה נוספת, נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. כי תחילת סור האדם מן הרע, ומהאחיזה בנחש ובמידותיו, היא שמירת פיו ולשונו מכל ענין של רע.

אף על פי שמידה זו לכאורה נעלמה מאיתנו, אבל אם המס"י זכרה בספרו, מהנראה שגם לדין יש שייכות בה. משום שקיימא לן ששום מדריגה לא מתבטלת לחלוטין, והגם שעיקרה ודאי אינו שייך בדורותינו, אבל קיום כל שהוא יש לה גם אצלנו. וענינה של מידה זו היא, היות האדם עושה מעשיו כשהם מוגדרים ע"י הלאוין. ולא מצד הסור מרע שבהם, אלא בתור סדרי עבודה, להיותם מוגדרים על פי התורה ומצוותיה. שכשהוא חורש, וחרישתו מוגדרת ע"י הלאו דלא תחרוש בשור ובחמור יחדיו, ודישתו מוגדרת בלאו דחסימה, וכן כל המעשים כולם, הנה הוא מעלה בזה את ערך מעשיו הארציים, להחזירם כולם עבודה. בסוד ששת ימים תעשה מלאכתך, שאמרו חז"ל (אדר"ג נ"א יא; מכילתא דרשב"י כ ט) שהיא מצוה. הוא מה

שהיה אומר רבינו, שקיומה של היראה בזמננו, שכשאדם מספר שערות ראשו, יניח ידיו על פאותיו, מתוך חרדתו שלא תגיע שם ידו של הספר (עיין שער המצוות עמ' נה; טעמי המצוות עמ' קצד).

בשביל לקיים את הסור מרע שבדיבור, לכאורה אין לנו אלא עצת חז"ל (חולין פט א; אגרת הגר"א), שהאדם יעשה עצמו כאילו וידביק שתי שפתותיו כשתי אבני ריחים, שבזה הוא שמור מכל דיבור האסור. ומבלעדי עצה זו, השמירה מזה קשה עד למאוד. וכמעט שאין שום דרך זולתה לצאת לכה"פ את חיובנו במידת הזהירות הנדרשת.

אמנם יש דרך עבודה גדולה מזה הרבה, והיא שהאדם יקדש את דיבורו, שיהיה כל מוצא פיו מוגדר על ידי מצוות התורה. שמלבד מה שמשתמש עם פיו לדברי קדושה, לתורה ולתפילה בעשה טוב, עוד יש בו מעלה נוספת לקיים ולשמרה, להגדיר דיבורו בגבולות הלאוין. שכל היוצא מפיו יהא מוגדר ע"י מצוות לא תלך רכיל בעמך, לא תשא שמע שוא, וכל יתר המצוות אשר רבינו הח"ח מנאן בפתחתו הגדולה. ואז אפילו שיחת חולין שלו מקודשת ועומדת, ומעלה אותו ואת כל הבריאה עמו למדרגת שלימות של יראה וקדושה.

ואכן כך נודע לנו בקבלה, שרבינו הח"ח היה מהמרבים בדיבור, אבל כל דבריו היו מוגדרים היטב במשפטי התורה, ולפיכך עשו רושם כה גדול על לב שומעיו. כי הדיבור הקדוש לעולם לא יצא לבטלה ח"ו. ומלבד כל מוסריו הטובים, עוד הגדיל לעשות בענין זה, שהצליח לשרש מעם ישראל את המידה המגונה הזאת, לכאורה יתר מכל מה שעשו אלו שלפניו. עד שלא ימצא איש מבני בריתנו, שלא ישיב דיבורו אחור, רק למשמע שמו של האי סבא קדישא. ואין זה אלא מכח טוהר לבו, קדושת פיו, ותורת אמת שהיתה בפיהו.

והיה רבינו רגיל לומר, שאף שהח"ח כתב ספרו בלשון בלתי מצוחצחת, מפני שבזמן שכתב את ספרו היה רגיל לדבר באידיש, והיתה מחשבתו באידיש, ומתוך זה כתב את הספר, ועל כן חסר בחיבור זה הרבה מיופי ודקדוק הלשון (לא כן המשנה ברורה שנכתב בלשון צחה וברה באופן מפליא), ואעפ"כ הצליח להשפיע על כל ישראל להניאם מהעוון החמור הזה. ואילו אני (כך אמר על עצמו), בכל יגיעתי וטרחתי, לא הצלחתי להשפיע אפילו על אדם אחד לשמור לשונו.

והנה הדרך היחידה שיתכן לאדם להגיע למדרגת השמירה בדיבורו, היא רק על ידי שידע את ההלכות הללו באר היטב, מתוך יגיעת התורה ועמלה, בעיון עמוק בסוגיות הש"ס ובדברי הראשונים. עד שכל הלכה תהא מוגדרת אצלו, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ויוכל לחשב בכל היוצא מפיו אם הוא מהמותר או מהאסור או מהנצרך והמחוייב. (ובאמת למשכילים אין שום דבר המותר, אלא הכל או נמנע או מחוייב). אמנם בלי ידיעת ההלכות, לא יתכן לאדם

לקדש את דיבורו, וכמאמרם ז"ל (אבות ב ה) אין בור ירא חטא. (אף שבאמת, בלי יגיעת התורה גם לכלל זהירות לא יגיע. וכמו שכתב רבינו אור ישראל באגרתו (נג ב), שהנשגב והעיקר בשימוש רפואות התורה לתחלואי היצר, הוא ללמוד בעוז ועיון עמוק היטב דיני העבירה עצמה, ההלכה עם כל סעיפיה וכו').

והנה אאמו"ר ז"ל מלבד כל סדרי לימודיו, עוד קבע עצמו ביחוד ללמוד סוגיות אלו, ובעיון וביגיעה רבה כדרכו, והיה הוגה תמיד בספר חפץ חיים, ומדקדק בו לתיבותיו ואותיותיו, ובמשך עשרות שנים מסר בו שיעורים תמידים כסדרם מדי יום ביומו, וטרח הרבה להעמיד את גדרי הדינים על יסודותם. וכעת קמתי אני הקטן ללקט מן השיעורים את חידושי באלו הסוגיות, ולהעלותם על הכתב. וערכתי את דבריו על ספר החפץ חיים דבר דבור על אופניו, ליתן פתח לכל מי שחפץ לעמול באלו ההלכות, לעמוד על גדריהם האמתיים, מתוך היסודות הברורים שהעמיד בהם.

ראשית מלאכתי החילותי בחיי אבא מארי ע"ה, עודי יושב לפניו בלימוד הח"ח. ומאז כמה שנים עסקתי בחיבור זה בדיבוק חברים, בעזרת האלקים הרועה אותי מעודי ב"ה וב"ש. וכתבתי הדברים ממה ששמעתי מפיו, וסדרתם על הספר כפי אשר היה נראה לי לנכון להבנת הדברים.

עיקר הכתיבה הוא מהשיעורים שמסר בשנותיו האחרונות, שזו משנתו האחרונה. אך הוספתי דברים ממה שהגיע לידי משיעורים שמסר כשלושים שנה קודם פטירתו לב"ע, והבדלתי בצורת האותיות. כלל השיעורים באות זו, ומשנה ראשונה באות זו.

וזאת למודעי, כי רוב השיעורים נאמרו בדרך של משא ומתן, ונועדו בעיקר לעורר את השומעים להתבונן בדברים, ולפתוח להם פתח להתהלך נכונה בסוגיות אלו. ועל כן ימצא שפעמים הניח הדבר בקושיא, אף שהשיב עליה במקום אחר, או שימצאו במקומות שונים צדדים מתחלפים לענין אחד וכד'.

והדבר אף אינו צריך להאמר, שבהיותי ריק מחכמה, גם לאחר כל עיוני לא זכיתי לירד לסוף דעתו, על כן כל הדבר הקשה יתלה בי, וכל הנאה והמובחר בו. עוד הוספתי בצידי הגליון, את מה שכתב רבינו ז"ל בגליונות ספריו (כאשר בא בתוך ההגהה סימן זה: / הוא תוספת שרבינו עצמו הוסיף על הגהתו לאחר זמן. וכאשר באו שתי הגהות במקום אחד, הונח ביניהם סימן המבדיל כזה: |. ומה שבא בתוך סוגריים כאלו: <, הוא תוספת שהוספתי מסברא במקום שנמחקו איזה תיבות מגליון הספר). ואת יתר הדברים מה שמצאתי מכתביו, הדפסתי בסוף הספר. (אך זאת אעיר, כי רבינו חזר בו מדברים רבים שכתב שם, ומשנתו בשיעורים היא בתרא לגביהם).

והגם שאאמו"ר הרבה לחלוק על זקנו הגדול בהלכה, אך לא עשה כן אלא מתוך

ההתבטלות הגמורה אליו. שלא היה מישהו בדורות האחרונים שרבינו כ"כ התבטל אליו כמותו, ששם אותו תמיד לנגד עיניו, ועל פיו השתית את כל ארחות חייו בעבודתו לפני בוראו. והוא היה לו לעמוד ענן ביום ולעמוד אש לילה, לנחותו בכל אשר ילך. ולאורו היה הולך בכל פעולותיו, לחשב בכל מעשיו איך יוכל יותר להרבות בהם כבוד שמים. וגם היה תמיד כמתנצל, שבסופו של דבר בכל הליכתו בלימוד מצוות אלו, אנו נבנים על היסודות אשר העמיד הח"ח. ואלמלא הוא סידר לנו שולחן ערוך בכל חלקי תורה אלו, לא היינו מוצאים ידינו ורגלינו בהם. (והיה אומר בשם ר' ראובן, שהנה יש את דור עושי השו"ע, ויש את דור מפרשי השו"ע, והח"ח היה שייך לעושי השו"ע).

אבל כך היא דרכה של תורה, שכל מי שקבע עצמו לעמל התורה, וקרא ושנה ושימש תלמידי חכמים והגיע להוראה, צריך להורות בה כפי מה שהעלה בעינו ובעמלו, וכפי מה שהשיג ביגיעתו ובדקדוקו בסוגיות הש"ס ובדברי הראשונים, בלא משוא פנים. אלא שהמחלוקת צריכה לבוא מתוך בקשת האמת, ובכוונת המעשים לשם שמים, ומתוך ד"א מופלג לרבותינו, עם הידיעה שאין לנו שום השגה בענינם, אפילו באלו מהדור שלפנינו, ק"ו בחכמים שקדמו להם. והלוואי ונזכה להיות עפר תחת כפות רגליהם. והקב"ה יזכנו שלא נכשל בדבר הלכה, וינחנו בדרך אמת.

*

מלבד מעלתו של ספר זה, מצד ההגהות והשיעורים של אאמו"ר ז"ל, גם טרחתו בהגהת ספר החפץ חיים עצמו על פי דפוסיו הראשונים, ותוקנו בו שגיאות רבות מטעויות הדפוס. והנה הח"ח הדפיס ספרו בכמה וכמה מהדורות במשך ימי חייו, לראשונה בשנת תרל"ג בוילנא, ואחריו בורשא בשנת תרל"ז. ומכאן ואילך כל הדפוסים נדפסו כמתכונת דפוס ורשא, מלבד תיקונים קלים שנמצאו בחלק מהדפוסים. אבל בין ההוצאה הראשונה לשניה, הח"ח שב והגיה את ספרו, ותיקן אותו הרבה. רוב תיקוניו הם בטעויות הדפוס, ומיעוטם בדברים שחזר בהם ממה שכתב במהדורה הראשונה. (גם בדפוס הראשון כמה דברים באו בהשמטה בסוף הספר). אך דא עקא, ובדפוס השני נפלו שגיאות רבות, אשר לא היו בדפוס הראשון, עד שפעמים נשמטו שורות שלמות מטעות הדומות וכד'.

עוד זאת, שבדפוסים שבאו לאחר פטירתו של הח"ח, נעשו שינויים רבים. א. הבאר מים חיים חולק לפסקאות פסקאות. ב. ההגהות של הח"ח עצמו, שבספריו באו בתוך הדברים (בדרכ"כ באות שונה), נדפסו מתחת למקור החיים ולבאר מים חיים. ג. נוספו סימני נקודות ופסיקים (שבספרי הח"ח כמעט ואינם). ד. נפתחו ר"ת רבים. ה. תוקנו הרבה מציוני המקורות. (בספרי הח"ח, הציונים

השגויים רבו מלספור. ורבינו כבר עמד ע"ז, שנראה מזה שהח"ח כתב ספרו בע"פ, בלי שהיו ספרים לפניו. כי מי שמעתיק מספר, בדר"כ משגיח על מספר הדף או הסימן שאותו הוא מעתיק. ועוד שהרבה פעמים העתיק לשונות שלא בדקדוק, כמו בכלל א' באמ"ח י"ג, א"ל חייא ב"ר לרב, וכד'(). ו. תוקנו שגיאות דפוס רבות (פעמים לצורך, פעמים לחינם, ופעמים בשגגה). ז. נמחקו רוב ההערות שהח"ח כתב מלחץ הצנזור.

בספר זה השארתי את חלוקת הפסקאות כמות שהם, וגם את הגהות הח"ח הנחתו בשולי העמוד, אחר שכבר נתקבלו כך. אך פסקתי את כל הספר מחדש, כי הפיסוק הקודם לוקה בחסר ויתר. רוב הר"ת הנחתו כפי שהם בספרים המצויים, מלבד מה שפתחתי את אלו שאין יד הכל רגילה בהם, וסגרתי את אלו שהסתפקתי בפתיחתם. וכן הגהתי את הספר מחדש על פי הדפוסים הישנים שנדפסו בחי"ח, ובעיקר על פי הדפוס הראשון והשני. וזה היה מנהגי במעשה ההגהה, כל מה שתוקן על פי דפוס הח"ח, תוקן בתוך הספר, עם הערה בשולי הגליון. (מלבד במקומות שאין בהם אלא יפוי הלשון). מה שתוקן מסברא, הנמחק הוקף בסוגריים עגולים עם סימן בתוכם (כזה°), והנוסף הוקף בסוגריים מרובעים עם סימן כנ"ל [כזה°]. הסוגריים שלא סומנו, הם כמו שנמצאו בספרי הח"ח. התיקונים שנמצאו בספרים שקדמו לספר זה, הנחתים כמות שהם בלי הערה. גם תיקנתי והשלמתי את כל הפסוקים ומאמרי חז"ל שבאו בספר, ובכלל זה את הציונים למקומות שהח"ח מפנה בספרו ממקום למקום. (כל ציוני הח"ח, גם אלו שתוקנו על ידי הבאים אחריו, הם באותיות הספר עצמו, אך מה שנוסף על ציוני הח"ח בא באות קטנה). וכן השמטתי את כל יתר הגהות הצנזור.

המהדורות שהשתמשתי בהם לציונים הם: זהר, וילנא תרפ"ד. תקוני זהר, וילנא תרכ"ז. הלכות גדולות, מהד' מ"י. יראים, מהד' תועפות ראם (ציוני הח"ח שלפי הספרים הישנים הושארו במקומם). ספר המצוות להרמב"ם, מהד' שבתי פרנקל. אגרות והקדמות הרמב"ם, מהד' ר"ח טויטו תשע"ח. כתבי האריז"ל, מהד' ברנדויין י-ם. שתי ידות, ונציה שע"ח. חרדים, י-ם תשד"ם. של"ה, מכון יד רמה חיפה תשנ"ד. מסילת ישרים, מאמר הגאולה, מהד' ר"ח טויטו תשע"ה. מאמר על ההגדות, מאמר החכמה, מאמר העיקרים, מהד' ר"ח טויטו תשע"ח. אור ישראל, וילנא תר"ס. שאר הספרים צוינו כמקובל.

ועתה אשים כבוד לה' אלקי ישראל ואתן לו תודה, על חסדו הגדול אשר גמל עמי מעודי, ובפרט עתה על שזיכני להוציא לאור ספר זה, לגלות אור התורה באלו הסוגיות, בחלק תורה זה אשר נדרש בכל יום תמיד, לכל חפצי החיים הרוצים לשמור פיהם על פי חוקי התורה ומצוותיה. עוד עלי להודות ביחוד לה' הטוב על

שהמציא לי כמה רעים ואוהבים שסייעו בעדי במלאכה זו, בעינם הטובה ובלבם הרחב. ראש וראשון לכולם הוא אחי הגדול הר"ר יעקב מרדכי נר"ו, אשר הניח את אבן הפינה לספר זה. המקום ימלא ביתו בברכתו הטובה, ויזכהו לראות בנים ובני בנים הולכים בדרך ה', עמלי תורה בעלי מידות טובות עובדי ה' באמת ובתמים, מתוך אורך ימים עושר וכבוד, הוא וביתו תחי'. עוד זאת עלי להזכיר לטובה את הני תרי רברבי מתלמידי רבינו, הלא המה הר"י פוקסברומר והר"י זקס יצ"ו, על חלקם הגדול בספר זה, שנשתתפו עמי בלימוד אלו ההלכות זה כמה שנים, ועוד טרחו להגיה את כל הדברים, ולהחכימני בעצתם הטובה, בשמחה ובמאור פנים. ואחריהם הר"ר יהודה זקס וה"ה יצחק אוזן ובני הר"ר משה מרדכי יצ"ו, על עזרתם בהגהת ספר החפץ חיים. ובכללם כל אלו אשר נשאו בעול הדפסת הספר, כ"א בשמו הטוב יבורך. ואחרון חביב, ידידי היקר הר"ר חנוך ולדנברג שיחי', על טרחתו הגדולה בסידור ועימוד הספר בטוב טעם ודעת, מתוך חיבתו היתירה לתורת רבינו. יזכו כולם מאת ה' לרוב טובה וברכה, לאורך ימים מתוך עושר וכבוד, ולזרע מבורך נטע נאמן, בנים ובני בנים הולכים בדרך ה' ומחזיקים באמונתו. ובזה אשא תפילה לאבינו שבשמים שעזרני עד הנה, שחיבור זה יביא תועלת לכה"פ לטהר קצת את לשוננו, ואולי גם לזכות לאיזה מדריגה כל שהיא ביראה וקדושה לפי ערך דורנו.

מנחם מענדיל יוסף

בלאאמו"ר הר"ר הלל זללה"ה

לאוין

מקור החיים

(א) המרגל בחבירו² עובר בל"ת, שנאמר לא תלך רכיל בעמך (ויקרא יט טז). איזהו רכיל¹ זה שטוען דברים³ והולך מזה ואומר כך אמר פלוני עליך כך וכך שמעתי על פלוני

באר מים חיים

(א) המרגל. כל זה שכתבנו מבואר ברמב"ם פ"ז מהלכות דיעות ובסמ"ג לאוין ל"ת ט' עיי"ש. והנך רואה מדבריהם שלא זה כולל לש"ה"ר ג"כ, וכן איתא בהדיא בירושלמי פ"א דפיאה הלכה א' דלאו זה כולל שניהם², ועיין בחלק שני בתחלת הלכות רכילות, מה שנכתוב בענין

איסור רכילות, במקוה"ח ובבאר מים חיים שם. ומ"ש דעובר, היינו בין בפניו בין שלא בפניו, כמו שכתב הרמב"ם בעצמו באותו הפרק בהלכה ה', וכמו שנברר אם ירצה השם לקמן בכלל ג' בשם כל הראשונים. ורק המספר לבד עובר על לאו זה ולא המקבל.

מענה לשון

מדנים בין אחים. (ועיין לקמן סוף אות ו', ובריש הלכות רכילות אות א' ד"ה והנה).

ד. הלשון טוען דברים, אינו לשון פועל, אלא שהוא טוען דברים. אבל הרמב"ן כתב (בפירושו לתורה בסוף דבריו), שענינו מה שהוא הולך לראות את הדברים כדי שיוכל לספרם אחר כך. ועונו מתחיל מיד כשהוא הולך לטעון את הדברים. אבל אין בזה נפקא מינה לעיקר הדין, כי למעשה הוא עובר רק כאשר הוא מספר⁴.

ב. מרגל הוא מגזירת לא תלך רכיל, בחילוף הג' והכ'. ולשון הכתוב (תהלים טו ג), לא רגל על לשונו, וכן נאמר אצל ציבא (שמואל ב יט כח), וירגל בעבדך אל אדני המלך (רש"י בפירושו עה"ת). (ויש אומרים שהוא מגזירת מרגל, שהולך לרגל אצל ראובן בעבור שמעון, לשמוע מה יאמר עליו)³.

ג. גדר רכילות הוא לשלח מדנים בין רעים. וכמו שנראה מהכתוב במשלי (ו יט), ומשלח

2. לשון הירושלמי שלפנינו היא, לא תלך רכיל בעמך זו רכילת לשון הרע. והנה חילוק השמות של לשון הרע ורכילות והגדרתם, לכאורה הוא חידושו של הרמב"ם, אמנם בש"ס שתייהם נקראו תמיד בשם לשון הרע או לישנא בישא (שבת נו א; ב"ב קסד ב; ערכין טו). ואם כן יש לפרש את הלשון הרי זה רכילות לשון הרע, הליכת ריגול של לשון הרע (עיין רש"י ורמב"ן על הפסוק לא תלך רכיל), ואפשר לפרשו על לשון הרע לבד או על רכילות לבד, או על שתייהם. אמנם יש להקשות, דאם כוונת הירושלמי להביא מקור לרכילות, מדוע הביא מעיקרא הפסוק דונשמרת מכל דבר רע, והלא מקרא מפורש הוא לא תלך רכיל בעמך. ועוד מה הוצרך שם להביא ראייה מר' ישמעאל. (אף שאפשר ליישב דסבר שלא תלך רכיל הוא אזהרה שלא תהא רך לזה וקשה לזה, כמא"ד בכתובות מו א). אלא יש לומר דאחר שדיברו שם מקודם על לה"ר (כמו בענין דיוסף), שאלו אזהרה ללשה"ר מנין. והשאלה היתה על לה"ר דוקא, דרכילות היה פשיטא להו שהוא מלא תלך רכיל. והשיבו שהוא מפסוק אחר, ונשמרת מכל דבר רע. וחזר רבי והקשה, והלא רבי ישמעאל פירש גם לא תלך רכיל על לה"ר, וכדתינו ר' נחמיה שלא תהא טוען דברים של זה לזה ושל זה לזה. ואין הכוונה לטוען דברים מזה לזה שהוא רכילות, אלא דברים של זה לזה שהוא לה"ר. וכמו שפירש רש"י בחומש, שגם בלה"ר יש מהליכת רכיל, ומטעינת דברים מאחד לחבירו. ומעתה אפשר לומר כמו שפירשו בגליון הש"ס שם, שזה מקור דברי הרמב"ם לחלק בין לה"ר לרכילות. (אלא שלדברינו אפשר לקיים את גירסת הירושלמי לזה רכילת לשון הרע, והכוונה הליכת רכיל של לה"ר, אלא שהכוונה לשה"ר למה שהרמב"ם קרא לשה"ר. ואין צריך להגיה הרי זה רכילות ולשון הרע. אכן גירסא זו נמצאת בפירוש הר"ש סירליאו). אמנם קשה דמפשטות לשון הירושלמי נראה (וכן הוא בפירוש רש"י לתורה), שלה"ר הוא רק באופן של הליכת רכיל, דהיינו מה שרואה ושומע במקום אחד וחוזר ומספרו במקום אחר, ואם כן מנין לו לרמב"ם דגדרו הוא מספר בגנות חבירו. ויש לומר דמזה שהגמ' למדה מוציא שם רע מלא תלך רכיל, חזינן דהליכת הרכיל אינו לעיכובא בלאו, וגדר הלאו הוא לספר בגנות חבירו. דהרי מוציא שם רע אינו טוען דברים ואינו הולך רכיל, אלא הוא בודה הדברים מלבו. אלא שלצורך הילפותא אמרו שמכיון שעיקר צורת לה"ר היא על ידי הליכת רכיל, על כן אף לשה"ר נכללת בלא תלך רכיל בעמך. 3. עיין ויקרא שם ברש"י ורמב"ן. 4. עיין לקמן בח"ח כלל א באמ"ח ד, בהגהה שם בסוף דבריו.

גליונות

[א] זה לשון הר"ם. וסמ"ג כתב, ויש עון אחר גדול מזה והוא בכלל וכו' ע"ש.

[ב] בר"ם שם איתא נקרא, וזה הנכון. וכו' בדפוס.

מקור החיים

שהוא עשה לך, אעפ"י שהוא אמת הרי זה מחריב את העולם. ויש^[א] עון גדול מזה עד מאד^ה והוא לשה"ר^י והוא בכלל לאו זה^ה, והוא המספר^ה בגנות חברו^ט, אע"פ שאומר אמת. אבל האומר שקר נמצא^ה [ב] מוציא שם רע על חברו.

ביענה לשון

הגאון, אלא מה שהאדם שוכח את ה', כמו שהביא שם הפוסק (דברים ח יא-יח), השמר לך פן תשכח את ה' וגו' וזכרת את ה' אלקיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. ונאריך בזה אי"ה לקמן במקומו (לאוין ה). וקושיה זו בא הח"ח ליישב, שאף על פי שלה"ר היא מידה רעה, מכל מקום יצאה מן הכלל להזכר בתורה. וכן נראה דעתו לקמן בכלל ג' ה"ו ושם בבאמ"ח ז', ובכלל ה' באמ"ח י"א. אמנם מאידך, ממשמעות דברי הח"ח בכמה מקומות בספרו, נראה שנקט שענינה בין אדם לחבירו, מצד הנזק והבושת אשר הוא גורם לחבירו.

והאמת בלא שום ספק, שלה"ר ענינה מידה רעה. וראיה לדבר, שרבינו יונה (ש"ג רכא) התיר לספר לה"ר לתועלת, לעזור לאשר אשם לו, או בשביל להבאיש בעלי עבירות בעיני בני אדם (שם ריח), ובשביל שאולי גם הוא עצמו כשישמע שמגנים אותו ישוב מדרכו הרעה (עליותיו לב"ב לט א). ורבינו יונה לא הביא ראיה חזקה להיתר זה. ולכאורה אם לה"ר היא מעשה עבירה בחפצא, מה ההיתר לספר לתועלת, הלא אין זה עולה לפי הכללים של עשה דוחה לא תעשה. ולא מצינו בשום מקום בתורה היתר כעין זה. ומכאן שלה"ר היא מידה רעה, מה שהוא נהנה לדבר במומוי וחסרונותיו של חברו, ושמה בגנותו. אבל כשהוא מדבר לתועלת, בחפצא אין זה לה"ר, כי המידה הרעה היא לשון הרעה, וכשהוא מספר לתועלת אין הלשון לשון רע. וזה לא היתר, אלא שאינו לה"ר כלל. אבל אם הוא מספר לה"ר להרוויח דבר מה, פשיטא שאסור, מפני שבאמת לא הותר בשום מקום לה"ר בשביל תועלת, אלא שכשהוא לתועלת אין זה לה"ר, אבל בכהאי גוונא פשיטא שהוא לשון רע, וכשהוא בעצם לה"ר, ודאי שאסור אף לתועלת.

ה. הח"ח הכריע כדעתו של הרמב"ם, אבל הראב"ד (בהשגות שם) דעתו שרכילות חמורה.

ו. יש לדון, וזו שאלה עיקרית לגבי עיקר דין לה"ר, האם לה"ר היא עבירה שבין אדם לחבירו, מצד הנזק והבושת אשר הוא גורם לו, או שהיא מידה רעה, שנהנה לדבר באשמת העם שבהעוותם ישמח ובקלונם יתכבד, כלשונו של רבינו יונה (ש"ג רכא, וכך כתב באות רטז, ועוד בעליותיו לב"ב). והא פשיטא שיש בזה מעשה עבירה, שכן הוא עובר במעשה הסיפור שלו על ציווי התורה. אבל הספק הוא מה גדר האיסור, אם גדר האיסור הוא מעשה העבירה, דהיינו שהתורה אסרתו מצד המעשה שלו שהוא גורם נזק ובושת לחבירו, או שגדר איסורו הוא מצד מידתו הרעה, שנהנה לדבר בחסרונותיו של זולתו.

ומלשונו של הח"ח בסוף הפתיחה, נראה שהוא מידה רעה. שזה לשונו שם, על כן על כל דברי הפתיחה הזאת שממנה נוכל להבין את גודל הקלקול הבא ע"י לה"ר ורכילות, ביארה לנו התורה בפירוש איסור זה, וכתבה עליה לאו מיוחד והוא לא תלך רכיל בעמך, יותר מעל כל המדות הרעות, עכ"ל. (ובזה בא ליישב מה שהקשה ר' חיים ויטאל (שע"ק ח"א ש"ב), שבדברי חז"ל מצינו שהפליגו מאוד בחומר כל עניני המידות, כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה (שבת קה ב; זהר קרח קעט א - רע"מ; ועוד), כל המתגאה אין עפרו ננער לתחיית המתים (סוטה ה א), וכד'. ואין בלשונם של חז"ל לא גוזמה ולא הפלגה ולא לשון פיוטים, והדברים הם ממש כמות שהם. ואילו התורה לא הזכירה מהם ולא כלום. (והאחד היוצא מן הכלל הוא, מה שהסמ"ג מנה את הגאון במנין מצוותיו (לאוין סד). וגם זה אין איסורו המידה הרעה של

מענה לשון

הסברא נותנת, שכשנכללו שני לאוין בכתוב אחד, אי אפשר ללמוד מהאחד על חבירו. ובלאו של לא תאכלו על הדם (ויקרא יט כו) נכללו ששה לאוין (סנהדרין סג א; ברכות י ב), ואי אפשר ללמוד דבר מזה לזה, כי הם כל כך חלוקים בגדרם וענינם, שאף שיעור האכילה משתנה בכל אחד מהם. ששיעור אכילתו של בן סורר ומורה, הוא תרטימר בשר וחצי לוג יין האיטלקי. ושיעור האכילה מבהמת קדשים קלים קודם שנזרק דמה הוא פרוטה, כי גדר האיסור הוא מעילה. והאיסור לאכול מבהמה לאחר שנשחטה כל זמן שהיא מפרכסת, גדרו מאכלות אסורות ששיעורו בכזית. ואזהרה לבית דין שלא יאכלו ביום שדנין בו דיני נפשות, גדרו צום ותענית, שאסור לאכול בו כלל. והדין שאין מברין על הרוגי בית דין, גדרו סעודה, והוא תלוי במה שנחשב לקביעות סעודה. והאיסור שלא לאכול לפני התפילה, הוא שיעור של שחץ וגאווה. והכי נמי אי אפשר ללמוד מהלכות גדידה ושריטה על מת או לעבודה זרה, איזו הלכה בדין של לא תעשו אגודות אגודות, אף ששניהם כלולים בלאו דלא תתגודדו (דברים יד א; יבמות יג ב), כי בזה פשיטא שכל אחד ענינו אחר לחלוטין ואין הדבר צריך לפנים. וכשם שבאלו אי אפשר ללמוד מזה לזה, כך אי אפשר ללמוד מלה"ר לרכילות. והח"ח הולך לשיטתו בכל ספרו, שלה"ר ורכילות הם לאו אחד שיש לו שתי צורות, וגם עשה ילפותות רבות מהאחד לחבירו.

ח. מספר בלשון חז"ל פירושו בכל מקום, מדבר ומשוחח. וזה מה שנאסר בלה"ר, לספר לשוחח ולדבר בגנות חבירו. ולא גילוי הדברים נאסר, אלא השיחה בהם. וזה כולל גם דברים שאין בהם גילוי, דהיינו דברים מפורסמים, או שהשומע יודעם מכבר. ועיין לקמן ריש כלל א' שהארכנו בזה.

אמנם מדברי הרמב"ן נראה שלה"ר היא מעשה עבירה, מהא דהקשה (דברים כד ט) מדוע לה"ר שהיא חמורה כשפיכות דמים אין בה לא תעשה גמורה בתורה או לאו הבא מכלל עשה. ואם לה"ר היא מידה רעה, מאי קושיה, הלא כל המידות הרעות לא נזכרו בתורה. ועיין מה שהארכנו בזה בכלל ט' הלכה א' אות א'.

ועל רכילות צריך עיון אם היא מידה רעה, היינו הפחיתות והפגם שבנפש להיות טוען דברים מזה לזה, או שהיא גדר של מזיק, על הנזק שהוא גורם שהוא משלח מדנים בין רעים. ויש סברא גדולה לומר שגדרה מזיק⁵. ולגבי אם ניתן ללמוד מרכילות ללה"ר ומלה"ר לרכילות, עיין לקמן אות ז'.

[רכילות ולה"ר גדרם וצורתם שונים זה מזה, ויתכן שיעבור על האחד מבלי שיעבור על חבירו. כגון שראובן סיפר לשמעון לה"ר על לוי לתועלתו, והלך שמעון וסיפרו ללוי. שכאן שמעון לא סיפר בזה לה"ר על ראובן, משום שאין בזה משום גנותו שהרי עשה כדינא. אבל רכילות יש כאן, משום שלוי יקפיד על כך. והכי נמי דואג שסיפר לשאול על אחימלך, לא היה בזה שום לה"ר, כי אחימלך נהג כפי הדין במה שנתן לדוד, שהרי דוד היה ידוע כנאמן ביתו של שאול וחתן המלך (כמו שנראה בכתובים), אבל מכיון שדואג ידע ששאול יקפיד על כך, ולא יועיל לאחימלך כל הצטדקותו, נחשב לו לדואג דבר זה לרכילות, עד שנטרד מן העולם]⁶.

ז. מלשון הרמב"ם ובכלל לאו זה וכו', נראה שלה"ר היא לאו שבכללות. שכך קבלנו בסיני, שיש דברים הנכללים בתורה, אף שאינם מפורשים בה. וכך כתב להדיא הפרי חדש בהגהותיו על הרמב"ם (מים חיים דעות ז א). ועיקר הכתוב ברכילות נאמר, ולה"ר נכלל בו. (ועיין לקמן לאוין ב' אות י"ד, שיש נפקא מינה רבה בכל לאו אם הוא לאו מפורש או שהוא לאו שבכללות). והח"ח התעלם מזה.

5. עיין לקמן ריש הלכות רכילות אות ב. 6. בגדרי לה"ר ורכילות, עיין מש"כ לקמן בכלל א אות ב ואות ה.

הלכות איסורי לשון הרע

כלל א

בכלל זה יבואר איסור סיפור לשה"ר בפיו או על ידי רמז או מכתב, וגודל העונש למי שהורגל בעון זה, ושכר למי ששומר עצמו מעון המר הזה, ושאר פרטים, וכו' ט' סעיפים.

בסוף החיים

(א) אסור לספר בגנות חברי אפילו על (א) אמת גמור, וזה נקרא בפי חז"ל בכל

באר מים חיים

(א) אמת גמור. ולפי שזה הוא הטעות הראשון שרגילין העולם לטעות בו, על כן אביא לך על דאיסורו הוא אפילו על אמת. וזה דגרסינן

בענה לשון

והנה הרמב"ם העיד על עצמו (הקדמה לספר המצוות) שכתב את ספרו בלשון משנה, ואם כן כשהוא כתב (דעות ז ב) ויש עוון גדול מזה עד מאוד והוא המספר בגנות חבריו, אין פירושו לחדש לחבירו שמועה של לה"ר, אלא האיסור הוא לשוחח בלשון הרע. (אמנם פשוט שמי שמחדש לחבירו ידיעה שיש בה מגנות חבריו, אף זה שיחה בלה"ר). ועל כן לא אמר המספר גנות חבריו, או המספר את גנות חבריו, אלא המספר בגנות חבריו, כי האיסור הוא השיחה והדיבור שבזה. וכך הוא כל המשך לשונו של הרמב"ם שם, המספר בלשון הרע. וממילא גם דבר גנות אשר הוא מפורסם, או שגם המספר וגם השומע יודעים אותו, אסור לספר ולשוחח בו, כי זה גופא איסורו.

ובזה נדחין דברי הח"ח שכתב לקמן (כלל ב ה"ג) בדעת הרמב"ם, דדבר אשר כבר נודע ונתפרסם, שוב אין איסור לספרו (עכ"פ בדרך אקראי), ומשמע מדבריו שאיסור סיפור לה"ר היינו הגילוי והפרסום. דבאמת אינו כן, כי עצם האיסור הוא לדבר בלה"ר. ואי"ה נאריך בזה במקומו.

ב. החפץ חיים כתב במקומות רבים מספרו

א. יש חילוק גדול בפירוש המילה סיפור, בין לשון תורה ללשון משנה. שבלשון תורה פירוש סיפור הוא לחדש לזולתו דבר אשר לא ידעו מקודם, כגון ויספר העבד ליצחק (בראשית כד לו), ויספר ללבן (שם כט יג), ספרו נא לי (שם מ ח). אבל בש"ס סיפור הוא מלשון שיחה, כמו תספר עמו מאחורי הגדר (סנהדרין עה א), שיחיו נשים מספרות בבית הכסא (שם יט א), אשה מספרת עם בעלה (ברכות ג א), וברש"י שם, והשוכבים יחד מספרים זה עם זה. ועוד רבים כיוצא בהם. ולא אמרו תספר לו, ומספרת לבעלה, אלא עם ועמו. (וכן המצוה לספר ביציאת מצרים, אינה לספר מסיפורי יציאת מצרים, אלא לשוחח בשבחו של מקום אשר בזה. ולשון המדרש (זהר בא מ א - רע"מ), לספר בשבחה דיציאת מצרים. ועל כן אמרו לספר ביציאת מצרים, ולא לספר את יציאת מצרים). ובלשון ארמי, סיפור הוא אשתעי, והוא מתפרש על שני הענינים, אשתעו לי נחותי ימא (ב"ב עג א), מאן דמשתעי ריש לקיש בהדיה בשוקא וכו' (יומא ט ב). (והש"ס נכתב בשיעור נוסח אשר בלול מארמית ומלשון המשנה, ואינו דומה לארמית של הזוהר ושל הירושלמי. ושרתה רוח הקודש על רב אשי ובית מדרשו, למסור כך את התורה לנצחיות).

מיענה לשון

ובחירתו, ואעפ"כ הוא מתגנה בזה. ואת כל ענין הגנות הזה, נראה שהח"ח השמיט מספרו. ובכל אלו הדברים, לא גילוי הדברים הוא שנאסר, אלא השיחה בהם, שהתורה אסרה לשוחח במומי זולתו וחסרונותיו. כמו שכתבנו לעיל אות א. וכן מה שאמרו (ערכין טז א: רמב"ם דעות זד) שאסור לספר בטובתו של חברו, היינו לשוחח ולדבר בזה. כי לא אמירת השבח נאסרה, אלא העסק והשיחה אשר הוא עושה בזה. ואין איסורו מצד שהוא גורם לאחרים לספר לה"ר, דזה אינו אבק, אלא בעצם דבריו אלו יש לשון רע.²

והיות וגנות אינו תלוי בעצמותן של דברים, אלא בצורתו של הסיפור ותכליתו, על כן יש דברים שאפשר לספרם בתור שבח ואפשר לספרם בתור גנאי. כגון שאם יספר על אחד שמשפחתו כולם רשעים מחללי שבת וכד', הרי זה לה"ר, אבל אם יספר ראו פלוני אשר בא ממשפחה אשר כולם נודעים בפחיתותם, ועתה הוא נתעלה ונתרומם משפלותו להיות עובד ה' ירא אלקים, זה אין בו לה"ר, שהרי הוא לא מדבר בגנותו אלא בשבחו (אלא שיש להזהר בזה מלה"ר של מזיק). והכל תלוי בצורת הסיפור, ולא בגוף הדברים.

וראיה לזה דאמרינן בבבא בתרא (קסד ב) (הובא כאן בבאמ"ח), ההוא מקושר דאתא לקמיה דרבי, אמר רבי אין זמן בזה, אמר ליה ר' שמעון ב"ר לרבי שמא בין קשריו מובלע, פליה וחזייה. הדר חזא ביה רבי בבישות, אמר ליה לאו אנא כתבתיה ר' יהודה חייטא כתביה, אמר ליה כלך מלשון הרע הזה. והרשב"ם שם פירש שני פירושים על מה הקפיד רבי, האחד שרבי הקפיד שלא יעשו גט מקושר, ובזה יש טענה שעושה דבר נגד רצון חכמים. ובפירוש השני פירש, לפי שהיה מובלע בין קשריו יותר מדאי שרבי עצמו טעה בו. ולפי זה לא היתה עוולה במה שעשה כן, אלא שלא עשה מלאכתו

(כלל דה"ה; כלל ה"ה; ועוד), בעיקר דין לה"ר, שהוא לבזות את חבריו. ונראה שהבין שגנות ובזיון שמות נרדפים הם. ובאמת חילוק גדול יש ביניהם, כי בזיון הוא היפך הכבוד, וגנות הוא היפך השבח. שיש דברים אשר אדם משתבח בהם, ויש דברים אשר הוא מתגנה בהם. וחילוק זה הוא מהעיקרים הגדולים אשר בגדרי לשון הרע, משום שבזיון הוא מגדרי הנזקין שאדם גורם לחבירו, שהוא מבזה אותו, ואילו לה"ר גדרה המידה הרעה שאדם נהנה לדבר בחסרונות של זולתו (כמו שיתבאר להלן בסמוך). והרמב"ם לא כתב שאסור לבזות את חברו, אלא שאסור לדבר בגנותו. ופירוש גנות הוא כל דבר אשר האדם מתגנה בו, ולא דוקא מה שהוא מתבזה על ידו. והח"ח בכל אורך ספרו לא מתייחס לענין הגנות, לפרש מה הוא. והאריך הרבה בכלל ה' לפרט מה נכלל בלה"ר, ובכל דבריו שם נראה שהיה פשוט לו שלה"ר היא בעבירות או בחוסר תיקון המידות. ושאר עניני הגנות, אסורים רק מצד הנזק אשר גורם לחבירו בזה, עיי"ש בהלכה ב'.¹ ובאמת גנות אינו דבר בעצם, אלא שכך טבען של בני אדם שיש דברים שהם מתגנים בהם. כגון שיש אשר הקב"ה חנן אותם בקול ערב, והם משתבחים בו, ויש אשר נבראו בקול בלתי ערב, והם מתגנים בו. וכמו כן אדם מתגנה במראהו הבלתי נאה, או בצורת הליכתו, או במעשי ידיו הבלתי מתוקנים, או במומים שבגופו, או במשפחתו ובאבותיו אשר לא נודעו במעשיהם לתהילה, וכד'. ואין בזה שום ענין עם עבירות, או דבר עוול שעשה, אלא כל דבר שמתגנה בו. אף שהדבר פשוט שאדם מתגנה גם בעבירות שלו, או במידותיו הבלתי מתוקנות, ואף הם בכלל גנותו. והנה הרמב"ם כתב אצל בעלי לה"ר, שאומר כך וכך עשו אבותיו. ואין אדם מתבזה בזה שזקנו היה אדם פחות ונקלה, דאין זה תלוי במעשיו

1. צ"ע דהרי הביא שם מהרמב"ם באבות שזה מצד השיחה בגנותו, אלא שהוסיף שהוא אסור גם מצד הנזק שגורם לו.

2. עיין לקמן כלל ט אות א מש"כ בזה.